

Краћи прилози

ЈЕДНО ЗНАЧАЈНО ПИСМО ПАЈЕ ЈОВАНОВИЋА

Сматрамо за дужност да последије недавне смрти великог југословенског сликара, професора и академика Паје Јовановића, објавимо једно његово значајно писмо у коме евоцира своје успомене из Црне Горе, коју је чешће пута обилазио. То радимо из дубоког пијетета према његовом свијетлом лику, пружајући истовремено јединствену документарну грађу за један дио његове биографије. Значајни и изразити циклус Пајина сликарског остварења везан је за ондашњу малу, широко националну и борбену Црну Гору у чијем су високом и слободном гнијезду налазили сигурно уточиште многи познати родољуби и заслужни културни и политички радници из Војводине и осталих крајева Југославије. Паја је један од њих коме је била тако блиска и тако своја Црна Гора, као и он њој. Он је сликар њеног поднебља, њеног маркантног човјека, народних обичаја и разноликог и богатог црногорског фолклора. У његовом обилном сликарском опусу мотиви из Црне Горе заузимају посебно мјесто. Са њима је Паја снажно прокрчио пут у својој сликарској каријери, кроз њих је, поред осталих радова, његово име постало познато у свијету.

Детаљан осврт на његово умјетничко дјело, које испуњава један људски вијек и живот неуморног стогодишњака, претставља свакако драгоцјен предмет врло сугестивних проучавања за његове будуће биографе.

Ми се ограничавамо да са неколико летимичних потеза обљежимо једва видне контуре монументалног дјела једног гиганта у сликарству.

Рођен у Вршцу 1859 године гдје је завршио Основну школу и 3 године Реалке, коју напушта, да би се извјесно вријеме посветио фотографској занату код свог оца. По нашем мишљењу, ово је значајан моменат за младог Пају, будућег сликара. Код њега се тада јавља изразит таленат и неодољива жеља за цртањем. Фотографија и цртеж имају својих непосредних афинитета. Развијајући и копирајући са својих негатива обдарени младић осјетио је својим умјетничким чулом како се постепено рађају и прецизирају линије и форме снимљених објеката, слично дјејству о-сјетљиве оловке једног графичара. Тада је почео да неуморно црта и, вјероватно, да своје цртеже упоређује са фотографијом. Тежак, али захвалан посао. Паја се оспособио да до најмањих танчина суптилише и прилагођава свој цртеж вјерној слици обра-

живаних мотива. Та прецизност, која води до крајње анализе, карактерише његов ненадмашни цртеж кроз читаво сликарско животно дјело. Стога наш закључак није лишен основа кад тврдимо, да један млади фотограф са наглашеним умјетничким склоностима све више прерашћује у сликара.

Зато је Пајино сликарство жива, реалистичка репродукција природе снимане непогријешивом сигурношћу једног скрупулозног аналитичара и опсерватора у обради човјека и његовог амбијента.

Према првим биографским подацима које биљежи његов савременик Мита Живковић, (Летопис Матице српске из 1891 год. Свеска I) неоспоран је био утицај и педагошко дјеловање тадашњег вршачког сликара Водечког за вријеме Пајиног школовања у Реалци, као и сликара Јована Поповића. Имена поменутих сликара више су позната кроз Пајину биографију него кроз њихове умјетничке радове који су, међутим, за младог почетника били неодољиво привлачни. Несумњиво је, да је наш будући сликар познавао покоји значајни рад тадашњих познатијих војвођанских мајстора, који су уздигли српско сликарство на завидан умјетнички ниво.

У плодној Војводини зачета је код младог Паје умјетничка клица да би снажно набујала и развила се на другом тлу у један од најљепших плодова људске обдарености. Беч са својом познатом Академијом, признатим сликарима и бројним галеријама и музејима претставља то плодно тло на које је ступио са усхићењем талентирани младић од својих 16 година, када се утисци лако примају и дубоко урезају.

У Бечкој академији Паја је завршио са најбољем успјехом своје стручне сликарске студије. У почетку је уживао двогодишњу стипендију Матице српске а, касније, благодарећи свом запаженом раду „Рањени Црногорац“, добио је државну стипендију аустроугарске владе, што је свакако риједак примјер да се једном Србину из Војводине, поред других фаворизираних крајева бив. Монархије, укаже овако висока пажња.

Студије у Академији у Бечу претстављају солидну основу на којој је П. Јовановић изградио свој сликарски стил у духу академског реализма који, у додиру са Паризом, Италијом, Оријентом, и Балканом, добија свој посебни сјај и декоративност. Његова сликарска визија и креативни дух црпили су на извору разнолике мотиве на честом путовању према Истоку и Западу, што је давало ширину његовим сликарским концепцијама и богатство и свјежину његовим хроматичним гамама.

Његови умјетнички радови стално промичу кроз читав један вијек. Они су изразит ритам једног стваралачког живота. Дјела многобројна по разним државама и континентима; по музејима и приватним колекцијама. Од овог блага наша држава посједује значајан дио, а Умјетничка галерија у Цетињу реплику његовог „Мачевања“ и један крејонирани женски акт, док се у Државном

музеју налази познати и награђивани портрет књ. Милице и мање успјели б. престолонаследника Данила, као и велики портрет кр. Николе који је, по нашем мишљењу, и поред цијењене примједбе његовог скромног аутора и строгог самокритичара, најбољи, највјернији и најизразитији лик кр. Николе од свих портрета који су радили наши и страни мајстори.

Паја је портретиста по превасходству. Њега највише апсорбује човјеков лик и његов пластични и психички израз. Његова типологија великих композиција претставља богату галерију стварних ликова индивидуално проучаваних до танчина. Такве су композиције „Борба пјетлова“, „Мачевање“, „Игра ханцаром“ итд., гдје су до недавно живјели неки од стварних Пајиних модела из Бара, Улциња и Скадра. Паја се као портретист врло рано афирмирао на међународним изложбама. На Цетињу је радио поменуте портрете 1903 год., чија техничка обрада претставља достигнуће једне већ зреле и рутиниране умјетности.

„Глас Црногораца“ у својој локалној хроници од 11 октобра 1903 г. осврће се на Пајин одлазак са Цетиња и каже дословно:

„Г. Паја Јовановић, чувени српски сликар, отпутовао је у сриједу са Цетиња. За вријеме свог дужег бављења овдје, имао је част да слика Њ. Кр. В. књаза Господара, Њ. Кр. В. књаза наследника и Њ. Кр. В. књегињу Милицу. Пошто је тај посао у толико израдио да га може даље самостално попуњавати, пошао је у Беч, гдје ће ове портрете потпуно довршити. Чујемо да ће Г. Јовановић на прољеће у нашу средину доћи да својом вјештом кичицом украси храм св. Василија у Никшићу.“ (Нажалост, до овог последњег остварења није дошло, мада је за исту сврху био заинтересован и Урош Предић.)

Дуги временски интервал претставља неисцрпну листу умјетничких остварења трајне вриједности, од којих ћемо поменути најпознатија: „Рањени Црногорац“ из 1878 г., који претставља авангарду његове умјетности а данас, како изгледа, налази се у Пешти; затим, позната „Игра ханцаром“; „Арбанас“; „Крвна освета“; „Арбанас проси дјевојку“; „Издајница“; „Ките младу“, (мотив из Скадра); „Крчмарица Јана“ (из црногорског живота, налази се у Лондону);¹⁾ „Мачевање“ (оригинал такође у Енглеској); „Умир крви у Кучима“; „Сеоба Срба“; „Борба пјетлова“; „Проглашење Душановог законика“; „Душаново крунисање“; „Освећено Косово“ (1913); портрет Претсједника Републике Маршала Тита (1949), поред великог броја других композиција и портрета. У хармоничном сутону његова живота, у мирису „Ружа“, које слика последњим напором, и у пурпурном сјају њихових боја, које једва види, умире животна снага једног великог и еминентног умјетника. То

¹⁾ Живковић у свом прилогу српске уметности (opus cit.) помиње Пајине радове: „Повратах црногораца из чете“; „Пипери доносе робље паши скадарском“, мотив из нар. пјесме, и „Пипери доводе паши лијепу дјевојку“. Судбина ових слика нам је непозната, тим прије, што се Паја на њих у свом писму не осврће.

је посљедњи одбљесак живота једног неуморног и плодног стварасца и његовог значајног умјетничког дјела које никад не умире.

Паја је кроз свој живот и рад осјећао сву љепоту народне поезије и проникао карактеристичне моменте наше националне историје, који за њега значе неодољив стваралачки потстицај. Кроз народни епос и драматична збивања у историји и животу нашег народа Паја остварује своја најзначајнија платна — своје чувене историске композиције — дјела, такорећи, епских размјера, по којима овај велики мајстор заузима најистакнутије мјесто у нашем новијем сликарству.

Посматрати и просуђивати умјетност П. Јовановића кроз призму савременог сликарства, од кога је био непремостиво удаљен, било би нелогично и неправилно. Његово сликарство данас претставља анахронизам, што ниуколико не смањује његову праву вриједност. Његова је неотступна догма у сликарству усклађивање и остварење крајње хармоније облика и боје. Паја не познаје бравуре и импровизације. Код њега се провлачи кроз читаво дјело досљедна уједначеност, крајња довршеност у погледу техничке обраде, почев од основних нотирања оловком — од његових скица па до познатих и потпуних сликарских остварења. Њега није могао да захвати талас модернизма, нити да поколеба његов јасно одређен стилски смјер. Подвлачимо једну од карактеристика његове сликарске технике, а наиме, да је пастозну сочност боја, као сликарски зачин, употребљавао врло дискретно и у најмањој мјери, јер се пластика у сликарству не постиже набацивањем боја већ могућностима продубљивања цртежа. Поред композиционог јединства цјелине пада у очи детаљна обрада појединачних ликова са јако израженим индивидуалним својствима и одговарајућим психичким рефлексима тако да су његови ликови живи актери, стварни захвати са изразитом животном динамиком. Међутим, упоредо са савременим модерним сликарством, које претставља највећи и најсмјелији продор у историји умјетности, Пајино дјело са њим постепено стара, али не умире нити ће се иживјети, јер у себи носи неоспорне и перманентне вриједности једне велике умјетности.

Освртом на Пајин боравак у Црној Гори и његов умјетнички рад о томе најбоље говори писмо нашег славног маестра које сам имао ријетко задовољство и част да примим 16.VII.1952 год. а које текстуално објављујемо:

Много — штовани Господине

Због застарелог неважећег атреса Ваше писмо ми је тек сада стигло зато молим да извинете позни одговор. За - цело би Вам био и раније писао већ због поштовања Вашег имена и успомене војводе Илије Пламенца кога сам знао некад давно у прошлом столећу.

Што се тиче одговора на Ваше писмо жао ми је што Вам морам рећи, да ће слабо чега бити што вриједи споменути, ако не, да сам као ђак Уметн. Академије употребио прилику школског

распушта да одем у Црну Гору, гдје се баш онда скупила војска против Арнаута који су се противили предаји Улциња, али млад — луд и невијешт ја не би ништа био видео да нисам, на моју срећу, упознао руског књижевника Павла Ровинског. То је био добричина човек — знао је сву Црну Гору као своје родно мјесто а Црногорце као да је са сваким у сродству.

На нашем путу за Суторман успут смо улазили у куће — свугде га дочекали као рођеног брата — а ја уз њега сам добро прошао и понешто видео од домаћег живота Црногораца. Славни Ровински! Он ме повео и на Суторман. Стигли смо предвече — нашли вође око ватре у разговору а момчад — неких 7.000 — сједећи мирно са пушком преко крила — на висинама око ватре. Дивна слика! Остала ми је за увијек у памети. Ровински приђе главнокомандајућем Божу Петровићу. Ту је био и Лазар Сочица и Машо Врбица. Направише мјеста Ровинском код ватре — па и мени до њега. Вечерасмо са златног пијата! помислите! Убеђен сам да ме не вара неки сан, већ да сам усред шуме на Суторману вечерао са златног тањира. Ту близу ватре смо и ноћили. Сјутрадан је дојахао и књаз Никола. На Суторману у ладу шуме је било дивно, али до борбе није дошло а преговори се отегли тако да Ровински пође у Бар а ја с њим.

У Бару сам понешто радио. Особито ми је успео један акварел „Разорени град“ — дуго сам га имао и чувао. Сада га немам нити знам где је, а био је достојан музеја.

Из загушљивог Бара сам преко Вира и Плавнице у Подгорицу. Ту сам видео поред Црногораца муслимане Подгоричане по скадарски у фистанима. Стим сам правдао касније мијешана одела на неким мојим главним сликама.

У Подгорици сам неке корисне штудије израдио, па чак и у цркви хитан цртеж трију српских војвода клечећи пред олтаром. То су били: Марко Миљанов, Машо Врбица и Дум Стефан Мусић, католички поп, Херцеговац, тада прибјеглица после слома у-станка.

И касније сам чешће долазио у Црну Гору, особито у Улцињ, док је Сима Поповић војвода тамо био.

Најбољи рад у Црној Гори ми је био портрет књ. Милице, док је лик кр. Николе слабији а портрет пр. насљед. Данила никако не ваља — али слика књ. Милице је добра и имала лепог успеха у Паризу (Salon des Artistes français) — hors concours. У Берлину Grosse Kunst Ausstellung — у Бечу Intern. Kunst Ausstellung — Künstlerhaus и др.

Али што се тиче слика из народног живота Црногораца имате у слици Јарослава Чермака једно ремек дело првог реда, при том етнографски верно.

„Рањени Црногорац“ Чермаков је — поред Рафаеловог „Диспута“, Рембрантове „Ноћне страже“, Веласкезове „Предаје Бреде“, Матејковог „Рејтана“, Рјепинових „Козака“ — једна од најљепших слика на свету. Чермака и његово дело кујте у звезде, па

немојте много жалити што смо сви ми домаћи уметници просто кепеци према њему.

Ово ће бити све што Вам знам рећи као одговор на Ваше писмо.

Молим Вас да примите уз срдечни поздрав израз отличног поштовања

Паја Јовановић, с. р.

П. С. Најбоља слика из Црне Горе ми је „Мирење крви у Кучима“. Штета што је нема. Само малена али добра скица је остала на животу, даровао сам ју Умјетничком музеју у Београду — Вељко Петровић, Директор музеја ће ваљда знати о томе што да рекне.“

П. Ј.

Милутин П. Пламенац

— 0 —

ТРИ НАТПИСА У СЕЛУ ПЕТРОВИЋИМА

У свом раду „Бањани“ Светозар Томић донио је два натписа са надгробних плоча углобљених у поду цркве св. Јована, која се налази у Дријену, засеску села Петровића у Бањанима¹. Оба ова натписа прије Томића, још 1910 године, објавио је Леонтије Нинковић². Он је тада, у истој књизи, публиковао и натпис из цркве Арханђела Михаила која је саграђена на хумку Стражници у истом селу³. Овај последњи натпис се односи на цркву св. Арханђела, коју је о свом трошку дао направити војвода Иван 1605 године. Прва два натписа су са гробова бањског војводе Цвјетка и његовог сина кнеза Грбача. Томић је направио грубе грешке у преписивању, тако да оне мијењају значење натписа. Нинковићу су се, пак, поткрале извјесне грешке. Навешћу редом Томићеве и Нинковићеве преписе натписа, а затим своје преписе и најзад ћу на основу историских података дати мишљење о времену и лицима на која се поменути натписи односе.

У цркви св. Јована на Дријену половину простора захватају плоче уздуж од олтара до близу врата. Цвјеткова је плоча прва до олтара и временски старија. Томић је с ње дословно овако преписао натпис: „+ Сеи сами Ооепде Цојтека Бзлизиза“

¹ Светозар Томић „Бањани“, сепарат из Насеља књ. 31 стр. 317-318, Београд 1949

² Леонтије Нинковић, Српски споменици из Травунске околине, Београд 1910, стр. 57

³ Исто, стр. 55